

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹՂԹԵՐՆ ԸՍՏ ՍԱՄՎԵԼ ԱՆԵՅՈՒ

Միջնադարյան Հայաստանի ամենանշանավոր հոգեւոր եւ մշտկութային գործիչներից էր Հովհաննես Սարկավագ վարդապետը՝ ասավածարան, փիլիսոփա, մատենագիր, տոմարագետ, մանկավարժ, երաժշտագետ, բանաստեղծ։ Նրա բազմաթիվ կյանքը կապված է եղել երկու կենտրոնների՝ Հաղբատի վանքի եւ Անի քաղաքի հետ։ Հաղբատում ուսում է առել, Հմտացել գիտություն մեջ, այնուհետեւ եկել է Անի, գլխավորել տեղի վարդապետարանը, գրել իր երկերի մի մասը, որոնք անհրաժեշտ էին ուսումնական գործընթացի համար։ Անիում Հովհաննես Սարկավագի գործունեության մասին վկայվում է նրա կենսագրության մեջ։ Կենսագիրը պատկերավոր ոճով գրում է, որ Սարկավագը. «Իբրեւ զիմաստուն մեղու, բարձեալ յանդամս մտաց զծաղիկս յերանդոց գունոց, եւ հոտոց եւ համոց, բերէր ի քաղաք իւր եւ տեղի սննդեան՝ ի քաղաքամայրս Անի եւ լի առնէր ըզտունն ի փարթամութենէ անտի... Շուրջ ըսկ ըտորեալ զմանկունս, խոնարհաբար եւ ախորժելի սիրով ուսուցանէր զխրթին եւ զխորին իրս...»¹։

Կյանքի վերջում Հովհաննես Սարկավագը կրկին վերադարձել է Հաղբատ, մահացել ծեր հասակում 1129 թվականին։

Հովհաննես Սարկավագի գլխավորած Անիի դպրոցին անդրադարձող ուսումնասիրողները, որպես կանոն, չեն խորացել դրա հիմնադրման հանգամանքների մեջ, որի պատճառով անտեսվել է այդ շրջանում Անիում կաթողիկոսական Աթոռի վերահաստատման հանգամանքը։ Ենթադրվել է, թե Սարկավագը քաղաքում մի մասնավոր դպրոց է ստեղծել, իսկ ոմանք էլ այն պարզապես աշխարհիկ դպրոց են համարել²։ Մինչդեռ Հովհաննես Սարկավագի ապրած ժամանակներում Շեղդադյան ամիրանների իշխանության տակ գտնվող Անիում համա-

¹ Ա. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը, Երևան, 1956, էջ 120-121։ Այս եւ հաջորդ ընդգծումները մերն են - Կ.Ս.։

² Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 25, Կ. Միրումյան, Հովհաննես Սարկավագի աշխարհայացքը, Երևան, 1984, էջ 29, Թ. Հակոբյան, Անիի պատմություն, գիրք Բ, Երևան, 1982, էջ 114։

Հայկական նշանակություն ունեցող բարձրագույն դպրոց կարող էր ընդգրկել միայն եկեղեցական բարձր Հովանավորության պայմաններում:

11-րդ դարի վերջերին Անիում կարճ ժամանակով վերականգնվեց կաթողիկոսական աթոռը, երբ Գրիգոր Վկայասերի (1066-1105) Համաձայնությամբ Հաղրատում կաթողիկոս ձեռնադրվեց ու Հանդիսավոր երթով Անի եկավ Բարսեղ Ա Անեցին (1081-1113): Նրա կատարած կարեւոր գործերից մեկը պիտի Համարել Անիում կաթողիկոսարանի վարդապետարանի վերաբացումը, որի ուսուցչապետ դարձավ Հովհաննես Սարկավազը: Վերջինս զբաղվել է ոչ միայն տեղական (Հաղբատ, Անի) այլեւ Համահայաստանյան խնդիրներով, ինչպիսին է տոմարական բարեփոխման ուղղությամբ նրա կատարած աշխատանքը: Հայոց տոմարի նախընթաց պատմությունը ցույց է տալիս, որ տոմարական խնդիրները, որոնք եկեղեցական տոների կարգավորման անսանկյունից առաջնային նշանակություն ունեն, միշտ էլ լուծվել են Հայոց կաթողիկոսի եւ ժամանակի նշանավոր վարդապետներից մեկի Համագործակցությամբ: Իրավացի է Մ.Օրմանյանը, երբ Սարկավազի տոմարական բարեփոխման առնչությամբ գրում է. «անհնար է, որ Բարսեղ որեւէ գործակցութիւն ունեցած չըլլայ»³:

Այսպիսով Հովհաննես Սարկավազն Անիում զբաղվում էր մանկավարժությամբ, տոմարական հարցերով, նաեւ գիտական ու գրական գործեր գրելով: Հեղինակը մատենագրական հսկայական ժառանգություն է թողել, որը գեռ չի ուսումնասիրվել ամբողջության մեջ: 1956թ. Ա.Աբրահամյանը հրատարակել է «Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը» ժողովածուն, ուր տեղ են գտել Սարկավազի պատմագիտական, մաթեմատիկական, տոմարագիտական, փիլիսոփայական եւ գրական որոշ երկեր (զանց են առնվել «կրոնական» գործերը):

Ավելի Հանգամանորեն անդրադառնանք Հովհաննես Սարկավազի պատմագիտական գործերին կամ, ինչպես սովորաբար նշվում է, «կորած պատմությանը»: Վերը նշված գրքում Ա.Աբրահամյանն առանձին ենթավերնագրով անդրադարձել է Հեղինակի «պատմագիտական աշխատություններին»: Նա գրում է. «Հովհաննես Իմաստասերի աշխատություններից, ըստ մատենագրական տեղեկությունների, արժեքավոր գործ է Հանդիսացել նրա Պատմությունը: ...Հովհաննեսի այդ կորած Պատմությունը Ալիշանի կարծիքով բաղկացած է եղել երկու մասից.

³ Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Ա, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 1309:

առաջին մասում շարադրված է եղել սկյութացիների պատմությունը՝ սելջուկների հանդես գալը, նրանց արշավանքները, Տուղրիլ բեկի, Մահմուդի, Ալփասլանի պատմությունները եւ այլն, իսկ երկրորդ մասում շարադրված է եղել Մելիքշահի պատմությունը⁴։ Այնուհետեւ նա գրում է, որ այդ կարծիքը ճիշտ չէ, քանի որ կարծեցյալ առաջին մասը Սամվել Անեցին չի գտել, ուստի դա առանձին գործ է եղել. եւ եզրակացնում է՝ «Ինչպես տեսնում ենք... Հովհաննեսի պատմական աշխատություններից մենք ունենք ո՛չ թե մեկ, այլ երկու կորուստ»⁵։ Կորած առաջին գրքի մի հատված, ըստ Ա.Աբրահամյանի, աեղ է գտել Հաղբատի «Քյոթուկում»։ Այստեղ պատմվում է, որ 1110 թ. օգոստոսի 13-ին Հաղբատում միաբանները ենթարկվել են սելջուկների անակնկոյ հարձակմանը, սակայն կարողացել են անվնաս վանքից դուրս բերել իրենց մոտ գտնվող Կյուրիկյան Դավիթ թագավորին⁶։ Միանգամից ասենք, որ 1110 թ. դեպքը չէր կարող ընդգրկվել 1072 թվականին մահացած Ալփասլանի թագավորությանը ավարտվող երկում։

Հովհաննես Սարկավազի սելջուկներին վերաբերող գրությունների մասին առաջինը հայտնում եւ դրանցից մեջբերումներ է կատարում նրա սան Սամվել Անեցին։ Նա իր «Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտ ժամանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ» վերնագրով ժամանակագրությունը գրել է կաթողիկոս Գրիգոր Գ Պաշլավունու (1113-1166) պատվերով։ Ժամանակագրությունն ավարտում է 1163 թվականով⁷։ Անեցին թեեւ ընդհանրապես գրել է շատ համառոտ, իր խոսքերով՝ «կարճ ի կարճոյ», սակայն պատվիրատուի պահանջը կատարելով (կաթողիկոսն այդ ժամանակ հարաբերությունների մեջ էր Անիի ամիրայի հետ եւ սելջուկների պատմության իմացության կարիքն ուներ) ավելի հանգամանորեն է անդրադարձել սելջուկներին եւ մասնավորապես Մելիքշահին։ Վերջինիս մասին պատմիչի հաղորդումներն ուղղակի մեջբերումներ են Հովհաննես Սարկավազի գործերից։

⁴ Ա. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի..., էջ 34։

⁵ Նույն տեղում, էջ 35։

⁶ Նույն տեղում, էջ 35, 136։

⁷ Կ. Մաթեոսյան, Սամուել Անեցու «Ժամանակագրության» ավարտման թվականը եւ պատվիրատուն, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1992, թիվ 1, էջ 156-162, Սամուել Անեցի (կենսագրական լրացումներ), «Էջմիածին», 2003, 2, էջ 47-57։

Սամվել Անեցին իր պատվիրատուին սովորաբար բացատրություններ է տալիս Սարկավագի գրություններից քաղվածքներ ներկայացնելիս: Արաբներից հետո սելջուկների գերիշխանության հաստատման մասին գրում է. «Սկիւթացւոցն (սելջուկների - Կ. Մ.) առնուլ ղըռնակալութիւն այսպիսի պատճառաւ: Ընթերցաք գրեալ վարդապետին մեծի, որ Սարկաւագ վերակոչի անուանեալ, զի ասէ թէ...»⁸: Հատվածի վերջում ավելացնում է. «Զայսոսիկ նշանակաւ գրոյ եցոյց մեզ Իմաստասէրն մինչեւ ցՄելիքշահն, զոր յիւրում տեղւոջն գրեցից, սորին ձեռնտուութեամբ»: Շարունակելով եւ Մելիքշահի նախնիների անունները տալով՝ Անեցին նշում է, որ ինքը ժամանակին տեսել է Սարկավագի գրությունը նաեւ նրանց մասին, եթե մատյանը գտնի, կվերաշարադրի. «Իսկ հաւրն նորա (Մելիքշահի - Կ. Մ.) ժամանակ՝ զաւրինախանձն Ալփասլանայ եւ զնորին հաւրն եւ հաւուց, զոր Տուղլուպէկ եւ Մահմուտ եւ Սարչուկ անունք են նոցա, տեսաք երբեմն գրեալ սորին (Սարկավագի, Կ. Մ.) ձեռաւք, ստոյգ գտակաւ, եթէ հանդիպիմք մատենին եւ մեք շարագրեսցուք եւ թե ոչ, լքցուք...»⁹: Ինչպես երեւում է, Սամվել Անեցին Սարկավագի այդ գրությունը չի գտել:

Ալփասլանի մահվան մասին նշելուց հետո Սամվել Անեցին գրում է. «Աստանօր զխոստացեալ սլարտսն հատուցից զմնացուածս բանից, զոր եթող հարկ տեղւոյն այնորիկ այսու պատշաճեալ ժամանակի: Զի սաէ Իմաստասէրն աստուածային՝ թե «Իբրեւ առնոյր զփառս իշխանութեան րարեբաղտն Մելիքշահ...»¹⁰: Շարունակությունն ընդարձակ մեջբերում է Սարկավագի այժմ կորած երկից, ուր Հիմնականում փառաբանվում է Մելիքշահը: Հատվածի վերջում պատմիչը նշում է, թե այս ամենն իմաստասերն ասաց Մելիքշահի կյանքի մասին (որը տիրեց 20 տարի), իսկ հետո ինքը կգրի նաեւ նրա մահվան մասին ասածը. «Արդ՝ ասաց զայս զկենաց նորա, որ տիրեաց ամս Ի (20) իսկ զկնի գրեցից զոր ինչ վասն մահուան է ասացեալ»¹¹: Քիչ անց, խոստումը կատարելով՝ պատմիչը գրում է Մելիքշահի մահվան, բայց նաեւ՝ քրիստոնյաների եւ մասնավորապես հայերի նկատմամբ նրա

⁸ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 88բ, հմմտ. Սամուել Անեցի, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, աշխ. Ա. Տեր-Միքէլյանի, Վաղարշապատ, 1893, էջ 97 (այսուհետեւ՝ Անեցի):

⁹ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 89բ, Անեցի, էջ 98:

¹⁰ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 98ա, Անեցի, էջ 115:

¹¹ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 99ա, Անեցի, էջ 116:

ունեցած բարյացակամ վերաբերմունքի մասին: Անեցին դարձյալ մեջբերում է կատարում Սարկավագից՝ չմոռանալով մեծարանքով հիշել նրան. «ախորժելի եղեւ բանիւք դրուատիւք վարդապետին սրբոյ գրել եւ խոստանալ դարձեալ դրել արուեստարան եւ երկայն ճստիւք: Եւ ... այսպէս է դրեալ, թէ»¹²:

Ինչպես տեսնում ենք, Սամվել Անեցին կատարել է պատվիրատուի պահանջը եւ հնարավորինս նյութեր քաղել սելջուկների մասին: Համառոտաբան ժամանակագրի երկում այդ հատվածներն այնքան նկատելի են, որ հաջորդ դարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին իրավացիորեն գրում է. «...մինչեւ ցՄելիքշահ սուլթանն դրեալ էր զպատճառ տիրելոցն նոցա մեծիմաստ վարդապետին, որ Սարկաւագն կոչէր, եւ երկրորդեալ էր Սամուէլ քահանայ...»¹³:

Իսկ ինչու է համառոտաբան Անեցին այսքան ընդարձակ մեջբերումներ կատարել Սարկավագի սելջուկներին վերաբերող թղթերից: Բանն այն է, որ նրա պատվիրատու Գրիգոր Գ Պահլավունի կաթողիկոսը 1120-ական թվականների սկզբներին րանակցում էր Անիի ամիրա Աբուլաավարի հետ, եւ նրա համաձայնությունն էր ստացել կաթողիկոսական աթոռը Անի փոխադրման համար. «Հայրապետ... տէր Գրիգորիս... ուխտ սիրոյ ունէր առ Ապստուար, վասն իւր սեփական Աթոռոյս՝ զալ այսրէն նորա յօժար կամակցութեամբ...»¹⁴: Սակայն 1124-ին, երբ տնեցիների կանչով Վրաց Դավիթ Շինարար թագավորը գրավեց քաղաքը, կաթողիկոսի ծրագիրը խափանվեց: Հենց այս եւ հետագա ողբերգական դեպքերը նկատի ունենալով Սամվել Անեցին դատապարտում է իր համաքաղաքացիների արարքը:

Անեցին Սարկավագից քաղած եւս մի տեղեկություն ունի՝ 1097թ. խաչակրաց առաջին արշավանքի եւ նրանց նկատմամբ բյուզանդական Ալեքսիոս Ա կայսեր ցուցաբերած թշնամական վերաբերմունքի մասին, որը գրելուց հետո նշում է. «Եւ այս բանքս դրեալ էր վարդապետին Սարկաւագին»¹⁵:

¹² Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 99բ-100ա, Աճեցի, էջ 119:

¹³ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, աշխ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երեւան, 1961, էջ 84:

¹⁴ Աճեցի, էջ 126, Յմմտ. ՄՄ., ձեռ. թիվ 5619, էջ 104բ:

¹⁵ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 101ա, Աճեցի, էջ 120, Հովհաննես Սարկավագի մասին Աճեցու հայտնած վերջին տեղեկությունը վերաբերում է վարդապետի մահվանը. «ՇՀԸ (1129) Փոխեցաւ ի Քրիստոս մահուամբ մեծ

Այսպիսով, Հովհաննես Սարկավազը Սամվել Անեցու ժամանակաշրջան մեջ առավել շատ հիշատակված հեղինակն է: Չնայած դրան, իր երկի սկզբում Հայ «պատմագիրներին» բարեխղճորեն թվարկելիս Անեցին Սարկավազի անունը չի տալիս (ավելի բազմաթիվ սկզբնաղբյուրներ հիշատակող Մխիթար Անեցին եւս Սարկավազին պատմիչ չի համարում): Մեր կարծիքով, պատճառն այն է, որ Հովհաննես Սարկավազը սելջուկներին վերաբերող ամբողջական պատմագրական երկ չի գրել, այլ առանձին փոքր գրություններ (թղթեր, ճառեր), ինչը երեւում է նաեւ Սամվել Անեցու կատարած մեջբերումներից:

Սակայն ի՞նչն է ստիպել Հովհաննես Սարկավազ վարդապետին գրելու սելջուկների պատմության մասին: Նրա մատենագրական ժառանգությանն անգամ մակերեսորեն ծանոթանալով կարելի է համոզվել, որ հեղինակն ամբողջունվեր մի Հայ Հոգեւորական է, որի հետաքրքրությունները աստվածաբանական, եկեղեցագիտական, տոմարագիտական, դրական են: Եւ հանկարծ նա դրում է պատմությունը, այն էլ արյունարբու սելջուկների պատմությունը: Նկատենք, որ այդ ժամանակ Արիասլանի կողմից 1064-ին Անին գրավելուց ու ավերելուց կես դար էլ չէր անցել, իսկ քաղաքի Մայր տաճարը դեռ մնում էր սելջուկների ձեռքով մզկիթի վերածված: Այս պայմաններում Հովհաննես Սարկավազին միայն մի բան կարող էր ստիպել թղթին հանձնել սելջուկների (սկիւթացւոց) պատմությունը: Դա կարող էր լինել պատվեր, մասնավորապես կաթողիկոսական պատվեր: Իսկ թե ինչու էր Բարսեղ Անեցուն հարկավոր տեղյակ լինել սելջուկների պատմությանը, ականբեւ է, քանի որ նա պետք է բանակցելու մեկներ Մելիքշահի մոտ: Այդ ուղեւորությունը տեղի ունեցավ 1090 թ., երբ Բարսեղը նախապես Հոգալով ժամանակի դիվանագիտության պահանջները համապատասխան ճոխ ընծաներ, Անիից բազմամարդ պատվիրակությամբ մեկնեց սուլթանի մոտ: Մատթեոս Ուռհայեցին այդ մասին գրում է. «...Հայրապետն Հայոց տէր Բարսեղ... տեսանէր, որ նեղէին զհաւատացեալսն Քրիստոսի... եւ հարկս պահանջէին յեկեղեցեացն Աստուծոյ... եւ յայնժամ կաթողիկոսն... խորհեցաւ գնալ առ բարի եւ քաղցր թագաւորն Պարսից... առ ի ծանուցանել նմա զայս ամենայն. եւ առեալ

վարդապետն Սարկավազն ի Դաղբատ», Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 105բ, Աճեցի, էջ 129:

ընդ իւր նուէրս սուլտանին... Հանդերձ ագատօք եւ եպիսկոպոսօք եւ քահանայիւք՝ առեալ վարդապետ զհետ իւր եւ գնաց ի Պարսիկս ստաստուածասէր սուլտանն: Եւ տեսնաւ սուլտանին զտէր Բարսեղ՝ յոյժ մեծարեաց զնա, եւ կատարեաց զամենայն խնդրուածս նորա. եւ արարեալ զամենայն կամս տէր Բարսեղին»¹⁶:

ՈւռՀայեցու սուլն Հիշատակությանն անդրադառնալով դեռ Մ.Օրմանյանն է ուշադրութիւն դարձրել «վարդապետի» ներկայության հանգամանքին¹⁷: Անիից Մելիքշահի մոտ մեկնող կաթողիկոսական պատվիրակության մեջ գտնվող վարդապետը, կարող էր լինել հենց քաղաքում բնակվող Հովհաննես Սարկավազը: Հարկ է նշել, որ այս շրջանում (հայ միջնադարում ընդհանրապես) նշանավոր վարդապետները եզակի անձնավորութիւններ էին, հայտնի ոչ միայն գիտելիքներով, այլեւ լեզուների իմացութեամբ, (երբեմն կոչվում էին «վարդապետ Հայոց» պատվանունով): Եթե Հիշյալ դեպքերի ժամանակակիցը կարդար պատմիչի խոսքերը՝ «առեալ վարդապետ զհետ իւր», ոչ մի կասկած չէր ունենա վարդապետի ով լինելու վերաբերյալ: ՈւռՀայեցին այստեղ նրա անունը չի տալիս, քանի որ Բարսեղից ու Մելիքշահից բացի ընդհանրապես ուրիշ մեկի անունը չի նշում: Սակայն հատուկ շեշտում է, որ պատվիրակության կազմում է եղել նաեւ «վարդապետը», որն այս դեպքում, մեր կարծիքով, Հովհաննես Սարկավազն էր:

Նման ենթադրության օգտին է խոսում նաեւ հենց Սարկավազի գրածը Մելիքշահի մասին: Սամվել Անեցու միջնորդմամբ մեզ հասած Սարկավազի գրության մեջ Մելիքշահի մասին նշվում է. «էր եւ ազատաբարոյ եւ մեծախորհուրդ, այլ եւ տեսիլ մարմնոյն արժանի թագաւորութեան. ըստ որում հեզութիւն ի քաղցրութիւն բարուցն լծակցեալ առնէր սիրելի ամենեցուն, զոր միայն կոչեցից թագաւոր եւ փարթամ: ...Սիրէր զազգս մեր այնքան, մինչ զի աղաւթս հայցէր եւ աւրհնութիւնս, յորմէ եւ անգ երբեմն չոգաւ հայրապետն՝ աւճ թէ

¹⁶ Մատթոս ՈւռՀայեցի, Ժամանակագրություն, աշխարհաբար թարգմանությունը եւ ծանոթագրությունները Դ. Բարթիկյանի, Երեւան, 1991, 256-258:

¹⁷ Մ. Օրմանյան, նշվ. աշխ., էջ 1537: Հարկ է նշել, որ Օրմանյանին, Ալիշանին եւ միչեւ 1940 թ. աշխատած մյուս հայագետներին հայտնի չի եղել Հովհաննես Սարկավազի վարքը, ուր նշված է նրա Անիում գտնվելու, տեղի վարդապետարանը գլխավորելու փաստը:

միայն էր աշակերտեալ Քրիստոսական կրաւնից եւ կարգաց»¹⁸։ Այս տողերը գրված են ականատեսի, մասնակցի անմիջականութեամբ ու ղդացականութեամբ։

Կարող է հարց առաջանալ, թե ինչո՞ւ Հովհաննես Սարկավազի վարքում չի նշվում նրա Մելիքաշի մոտ գնալու մասին։ Բանն այն է, որ վարքը ոչ թե կենսագրութեան շարադրանք է, այլ «երիցս երանեալ ամեներջանիկ» վարդապետին որպէս «մարգարէութեան եւ սքանչելեաց»¹⁹ շնորհ ունեցող սուրբ անձ ներկայացնող գործ, ուր կենսագրական տվյալները հաճախ երկրորդական են, եթե դրանք չեն կապվում կրոնական, հոգեւոր գործերի հետ։ Օրինակ, Հովհաննես Սարկավազի մասին հայտնի է նաեւ Կիրակոս Գանձակեցու վկայութիւնը, թե վրաց Դավիթ Շինարար թագավորը սիրով ու ակնածանքով էր վերաբերվում նրան, հետիոտն ընդառաջ գնում ու գլուխը խոնարհելով օրհնութիւն խնդրում։ «Կարի յոյժ սիրէր զսա թագաւորն Վրաց Դաւիթ... այնքան զի մինչ լսէր զգալուստ նորա, յոտն յառնէր ընդ առաջ նորա եւ խոնարհեցուցեալ զգլուխն՝ խնդրէր ի նմանէ օրհնութիւն»²⁰։ Այս մասին, գրեթե նույն խոսքերով պատմում է նաեւ վրացի հեղինակը, ոչ մի կասկած չթողնելով դրա ճշմարտացիութեան վերաբերյալ²¹։ Սակայն այս իրողութեան մասին նույնպէս ոչինչ չի ասվում Հովհաննես Սարկավազի վարքում։

Վերագառնալով Սարկավազի պատմական թղթերին, պետք է նշենք, որ Սամվել Անեցին դրանցից չորս մեջբերում է արել, մինչդեռ Ա. Աբրահամյանը «Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրութեան» մեջ «Պատմութեան հատվածը Սամուել Անեցուց» վերնագրի տակ միայն

¹⁸ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 98բ, 100բ, Անեցի, էջ 115, 119։ Հետաքրքիր է, որ այստեղ էլ Սարկավազը նշում է հայրապետին, առանց անունը տալու (ինչպէս Ուռհայեցին՝ վարդապետին)։ Ոճի հարց է։

¹⁹ Ա.Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի..., էջ 121, 124։

²⁰ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 114։

²¹ «(Դավիթը) սիրէր... գոմն հռետոր վարդապետ ի Հաղբատ՝ Սարկաւազ անուն. խոստովանէր նմա գյանցանս իւր եւ կորացուցեալ զպատուական գլուխն՝ օրհնէր ի նմանէ եւ նստէր ընդ նմա եւ փարէր զպարանոցաւ նորա...»։ Լ. Մելիքսեթ-Քեկ, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի եւ հայերի մասին, Խ. Ա. Երեւան, 1934, էջ 219։ Այս պատմական փաստին այլ տեսանկյունից նայելով Դավիթի վերաբերմունքի մեջ կարելի է տեսնել ոչ միայն հարգանք սրբակյաց վարդապետի, այլեւ մի հեղինակավոր մարդու նկատմամբ, որն առնչվել է աշխարհի մեծամեծների հետ։

երկու հատված է բերել²²: Դուրս թողնվածները ծավալով ավելի փոքր, բայց նույնպես կարեւոր են²³: Կարելի է ենթադրել, որ Հովհաննես Սարկավազը Բարսեղ Անեցու պատվերով²⁴ իրեն հասու աղբյուրներից օգտվելով կազմել է սելջուկների վաղ շրջանի պատմության մասին մի գրություն, որը տեսել է Սամվել Անեցին՝ («տեսաք երբեմն դրեալ սորին ձեռաւք, ստոյգ գտակաւ»), բայց իր ժամանակագրությունը կազմելիս չի գտել, որպեսզի օգտվի: Այն հավանորեն գրվել է մինչեւ Մելիքշահի մոտ մեկնելը (1090 թ): Երկրորդ գրությունը ստեղծվել է Մելիքշահի մահից (1092 թ.) հետո, որից օգտվել է Անեցին:

Պատմիչը Սարկավագին հղելով վերջին հիշատակությունը (առաջին խաչակրության մասին) գրել է իր ժամանակագրության 1097 թ. տակ²⁵: Այժմ դժվար է ասել, թե Անեցին արդյո՞ք նույն թղթից է օգտվել այդ տվյալը քաղելիս, թե՞ եղել է նաեւ պատմական բովանդակությամբ մի այլ թուղթ, որի մեջ ներառված են եղել այս եւ վերը նշված 1110 թ. Հազարատում պառահած («Քյոթուկում» հիշատակված) դեպքի նկարագրությունը:

Հովհաննես Սարկավագի պահպանված գործերի մի մասի վերնագրերը կամ առաջին տողերը վկայում են, որ դրանք գրվել են տարբեր մարդկանց հարցումներին (խնդրանք-պատվերներին) ի պատասխան²⁶: Հավանաբար նույն կերպ են ստեղծվել պատմական բովանդակությամբ թղթերը:

²² Ա. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի..., էջ 129-130:

²³ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 88բ, 101ա, Անեցի, էջ. 97, 120:

²⁴ Ուշագրավ է, որ Բարսեղից առաջ Անիում աթոռակալած երկու կաթողիկոսները պատմական երկեր են պատվիրել ժամանակի նշանավոր վարդապետներին՝ Արագիս Ա Սեւանցին՝ Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկին («Պատմութիւն տիեզերական»), Պետրոս Ա Գետադարձը՝ Հովհաննես Կոզեմնին («Պատմութիւն Բագրատունեաց»), իսկ Բարսեղի հաջորդը՝ Գրիգոր Գ Պաղիավունին, ինչպես նշվեց, Սամվել Անեցու պատվիրատուն էր:

²⁵ Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5619, էջ 100բ-101ա, Անեցի, էջ. 120:

²⁶ Ա. Աբրահամյան, Հովհաննես Իմաստասերի..., էջ 97, 140, 222, 252, 302, 325, 327:

KAREN MATEVOSSYAN

**HOVHANNES SARKAVAG'S PAPERS WITH HISTORICAL
CONTENT ACCORDING TO SAMVEL ANETSI.**

Summary

Vardapet (archimandrite) Hovhannes Sarkavag (dead in 1129) was one of the outstanding spiritual and cultural figures of medieval Armenia. His fruitful life was bound up with two centres – monastery of Haghbat and Ani city.

The alumnus of the school headed by Hovhannes Sarkavag, Samvel Anetsi brought three thorough citation in his Chronology from Sarkavag's records with historical contents concerning Seljuks' history. The researchers thought that those were parts of a huge historical work but the attentive analysis of Samvel Anetsi's information brings to the conclusion that the above mentioned were short separate records, written by different persons' order. In particular, one of the papers, probably, was written by Katolikos Barsegh I Anetsi's order who visited Seljuk sultan Melikshah in 1090.

Matteos Urfaetsi wrote, without giving the name, that a vardapet, together with the Catholikos, left Ani as a member of the delegation. Quite possible that the mentioned vardapet was Hovhannes Sarkavag as he was the famous vardapet at that time. Besides, in his second paper, written after Melikshah's death (1092), he spoke about Melikshah's appearance and told about latter's meeting with Katolikos as an eye-witness.